

Кам`янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра історії України

Дипломна робота

Бакалавра

**З теми: «ЕМІГРАЦІЯ З НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
В ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД (1861-1914 РР.)»**

Виконав: студент 4 курсу

Спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)

(денної форми навчання)

Гринчук Ярослав Васильович

Керівник: Кліщинський П. В.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Рецензент:

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографічні проблеми та джерельна база дослідження.....	5
Розділ 2. Переселення українських селян з Наддніпрянської України на окраїни Російської імперії.....	9
Розділ 3. Пошуки заробітку за кордоном. Еміграція за океан.....	28
Розділ 4. Еміграція єврейського населення краю.....	44
Висновки.....	64
Список використаних джерел та літератури.....	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Осмислюючи історичне минуле у всій його складності та багатогранності, необхідно звертати увагу й на зміни, що відбувалися в чисельності та розміщенні населення. Наш народ, що дав світу приклади звитяжної боротьби за свободу, велич духовності, злет національної культури, у XIX — на початку XX ст. був ніби чужий на своїй батьківщині, роздертий на шматки іноземними загарбниками. Сотні тисяч українців змушені були покинути рідний край у пошуках кращого життя. Чимало переселялося з одного в інший регіон України.

Довгий час проблеми міграції перебували поза увагою вітчизняних істориків. Зокрема, лите в останні десятиліття стали говорили про проблему депортацій, політичної еміграції 20-х років XX ст. та ін.

Якщо у XIX ст. міждержавні міграції на Заході давно були нормальною, в правовому відношенні, формою поведження людей, які прагнуть вирішити за допомогою переселення свої особисті чи сімейні проблеми, то в Російській імперії право на еміграцію не визнавалося, з неї можна було тільки незаконно втекти. Лише у 1892 р. було зроблено перше офіційне послаблення, що стосувалося легальної еміграції євреїв.

Водночас еміграція відбувалася з українських територій на окраїни Російської імперії. Зокрема, переселення селян за сприяння урядових інстанцій і Селянського поземельного банку йшло на казенні та банківські землі в Казахстан, Сибір, на Далекий Схід та ін.

Мета дослідження — дослідити еміграцію з Наддніпрянської Окраїни за кордон та на окраїни Російської імперії в післяреформений період.

Об'єктом дослідження є обставини економічного, соціального, демографічного і суспільно-політичного життя Наддніпрянської України в другій половині XIX ст. - на початку XX ст., що визначали характер, силу, тривалість і наслідки еміграційних процесів.

Предметом дослідження є діяльність державних органів, політичних

діячів, громадськості, що стосувалися питань еміграції населення у зазначений період.

У ході дослідження автор виконує такі **завдання**:

Розкрити вплив політики царського уряду, державних установ, окремих діячів, організацій на хід еміграції.

Установити напрямки переселення українських селян Наддніпрянщини в межах Російської імперії та за її межами.

Дослідити причини розвитку еміграційних настроїв серед єврейського населення краю.

Показали організаційні форми підтримки еміграції.

Хронологічні рамки дослідження визначені його темою та охоплюють другу половину XIX ст. — початок XX ст. (до початку Першої світової війни).

Географічні межі дослідження — Наддніпрянська Україна, тобто територія Київської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Волинської, Подільської, Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній.

Методологічні основи дослідження. Автор керується загальноприйнятими принципами науковості, історизму, об'єктивності, застосовує порівняльно-історичний, системний, узагальнюючий, статистичний та проблемно-хронологічний методи дослідження.

Апробація роботи на засіданнях кафедри Історії України під час попереднього захисту бакалаврського дослідження.

Структура роботи відповідає методології дослідження й складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

Практичне значення одержаних результатів буде визначатися можливістю їх широкого застосування на уроках історії України в закладах загально середньої освіти.

ВИСНОВКИ

Давно вже став “класичним” при описові соціально-економічного життя Поділля, напередодні Першої світової війни, вислів Н. Григоріїва: “Недостача землі й заробітку примушувала подолян шукать собі долі по інших краях...”. Коротко і ємко охарактеризовано все: причини еміграції, напрямки виїзду і тощо. Завдання ж науковців дати цій “літературній формулі” змістовне наповнення. Адже на прямі питання: хто, коли, чому, куди і на скільки часу виїжджав, варто давати чіткі відповіді.

На сьогодні історіографія міграційних процесів в Російській імперії налічує чималу кількість праць. Вони стосуються найрізноманітніших аспектів проблеми. Тут йдеться і про переселення селян на окраїни Російської імперії, і про еміграцію євреїв і сектантів до Північної Америки тощо. Це все в масштабах велетенської імперії, де і рахунок мігрантів йшов на мільйони. Тому й не дивно, що вивчати зазначену проблематику розпочали ще по “гарячим” слідам. Наприклад, Переселенське управління царської Росії видавало роботи дослідників переселенського питання Н.Турчанінова та А.Домрачова, а губернські земські організації — роботи своїх співробітників. Щорічно видавалися звіти єврейських еміграційних організацій. В останні десятиліття найбільш плідно питаннями переселення українських селян займався дослідник з Полтави — доктор історичних наук М.Якименко.

У нашій роботі ми прийшли до таких висновків:

- до середини 80-х років XIX ст. еміграція мала виключно одиночний і неорганізований характер, зокрема це було пов’язано із урядовими заборонами;
- царський уряд наприкінці XIX ст. вважав за бажане безповоротний виїзд євреїв за межі імперії, заради цього навіть було внесено зміни до законодавства;
- переселення українських селян на Далекий Схід вважалося одним з чинників, який з одного боку розрядить напругу на селі, з другого — допоможе зміцнити російське панування на далекій- окраїні;
- у зв’язку з різного роду перешкодами з боку офіційної влади, чимало селян у далеку путь вирушало самовільно, без її дозволу — це могло складати близько

- третини від числа переселенців; майже кожен п'ятий переселенець, не змігши закріпитись на новому місці, через деякий час повертався на батьківщину (відсоток зворотніх переселенців був вищим серед самовільних переселенців);
- достатньо складною проблемою є обчислення чисельності переселенців. Так, вважається, що лише впродовж 1906-1912 рр. до Сибіру переселився майже один мільйон українських селян. Проте не маючи достатнього капіталу для обзаведення господарством на нових місцях, майже четверта частина їх змушена була повернутися в Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Данные переписи населения Российской империи 1897 г. изданные под ред. сенатора Н.А.Тройницкого Центральным Статистическим Комитетом Министерства Внутренних Дел. СПб.: ЦСУ, 1905. 285 с.
2. К переселению крестьян Подольской губернии на Кавказ // Экономическая жизнь Подолии. 1914. №12. С.52-56.
3. Наша эмиграция // Экономическая жизнь Подолии. 1913. №15 С.49-53.
4. Обзор Подольской губернии за 1895 год: Приложение Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. Каменец-Подольск: б.в., 1896. 176 с.
5. Обзор Подольской губернии за 1910 год: Приложение Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. Каменец-Подольск: б.в.,1911. 159 с.
6. Ограничение эмиграции // Экономическая жизнь Подолии. 1913 №16. С.60-61.
7. Отчет о деятельности информационного бюро для эмигрантов за 1908 г. СПб.: «Север», 1909. 112 с.
8. Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 год. Т. LXXVI11. Тобольская губерния. СПб, 1905.247 с.
9. Переселение и землеустройство за Уралом в 1906-1910 гг. и Отчет по переселению и землеустройству за 1910 г. СПб., 1911. 501 с.
10. Переселение в Сибирь из Черниговской губернии в 1906-1908 гг. По материалам Челябинского переселенческого пункта. Чернигов: Типография Губ. Земства, 1910. 240с.
11. Переселение из Черниговской губернии в 1909-1911 гг. По материалам Челябинского и Сызраньского переселенческих пунктов. Чернигов: Типография Гуь. Земства, 1913. 96 с.
12. Переселенческое движение // Экономическая жизнь Подолии. 1913. №1. С.38.

13. Переселенческое движение // Экономическая жизнь Подолии. 1913. №2. С.34.
14. Переселенческое движение в 1913 году // Экономическая жизнь Подолии. 1914. №11. С.68
15. Сборник законов и распоряжений по переселенческому делу и поземельному устройству в губерниях и областях Азиатской России (по 1 августа 1909 года). СПб., 1909. 698 с.
16. Сборник главнейших официальных документов по управлению Восточной Сибирью: Изд. По распоряжению ген.-губернатора Вост. Сибири Д.Г. Анучина.- Иркутск: тип. Штаба Вост. сиб. воен. окр., 1884. Т. 2: Переселение русских людей в Приамурский край. Вып. 3. О кругосветном переселении в Южно-Уссурийский край и устройстве там 1-й партии переселенцев, отправленной из Одессы в 1883 году. 1884. [4], VIII, 434 с.
17. Сведения о числе переселившихся семейств из Подольской губернии на казенные земли Азиатской России с 1 января по 1 мая 1914 г. // Экономическая жизнь Подолии. 1914. №14. С.48-52.
18. Справочная книжка о переселении за Урал в 1906 г.: с двумя картами: сведения, необходимые каждому хозяину, задумавшему переселение в Сибирь, и каждому ходоку. СПб : Тип. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. 136 с.
19. Усиление эмиграции // Экономическая жизнь Подолии. 1913. №8 9. С.84.
20. Эмиграция в Америку // Экономическая жизнь Подолии. 1913 №8 9 С.65.
21. Эмиграция из Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. 1914. №11. С.68.

Література

22. Алексеев А. И. Освоение русскими людьми Дальнего Востока и Русской Америки до конца XIX века. М.: Наука, 1982. 288 с.
23. Бакуменко Е. А. «Известия Южно-русской земской областной переселенческой организации» как источник по переселенческой деятельности Харьковского губернского земства 1908-1914 гг. // Культура народов Причерноморья. 2005. № 61. С. 81-84.
24. Бачинский Ю. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки / Юліан Бачинський; редакція і передмова до другого видання Василя Маркуся. К.: Інтел, 1995. 332 с.
25. Бойко Я.В. Роль Крестьянского банка в заселении Южной Украины (80-е годы XIX – начало XX в.) // Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ. Випуск 5. Запоріжжя, 1999. С.151-170.
26. Бойко Я.В. Міграційні джерела формування ринку праці на півдні України (1861-1917 рр.) // Український селянин. Черкаси, 2006. Вип.10. С.239-241.
27. Бойко Я.В. Міграція селянства на південь України (друга половина XIX-початок XX ст.) // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. Вип. 4 / М-во освіти і науки України, Дніпропетровський нац. ун-т, Каф. іст. України. Д.: ДНУ , 2006. С. 202-209.
28. Герасимчук, О. М. Міграції чернігівських селян до Америки в роки столипінської аграрної реформи (1907-1916 рр.) // Література та культура Полісся: зб. наук. пр. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя ; [редкол. : Г. В. Самойленко (відп.ред. і упоряд.) та ін.] Ніжин : НДУ, 2012. Вип. 69 : Історико-соціальні та культурні процеси України і Полісся в сучасних дослідженнях. С.99-108.

29. Герасимчук О. Міграції чернігівського селянства до початку Столипінської аграрної реформи (1861-1906 рр.) // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2010. №2-3. С.199-212.
30. Григорієв Н.Я. Поділля. Географічно-історичний нарис / Н. Я. Григорієв; репринтне видання. Вступна стаття О.Сухобокової. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 92 с.
31. Гульдман В.К. Движение населения в Подольской губернии (1872-1886). Краткий сравнительно-исторический очерк Каменец-Подольск: б.в., 1888. 64 с. + 10 табл.
32. Демьяненко Л. Статистические сведения о Подольской губернии за 1865 и 1866 годы // Труды Подольского губернского статистического комитета. Каменец-Подольск, 1869. С.1-46.
33. Джоашвілі В.Ш. Розселення українців на території Грузинської РСР // Український історичний журнал. 1970. №2. С.104-108.
34. Євтух В.Б. Українці в Канаді Центр пам'яткознавства АН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. К.: Будівельник, 1993. 144 с.
35. Зенченко Т.В. Переселеніе и земства. Издание Южно-Русской областной Земской Переселенческой Организации. Полтава: б.в. 1912. 90 с.
36. Кабузан В. Изменния в размещении населения России в XVIII – первой половине XIX в. (По материалам ревизий). М.: Наука, 1971. 190 с.
37. Кабузан В. Как заселялся Дальний Восток, Хабаровск: Кн.. изд-во, 1973. 192 с.
38. Кабузан В. Дальневосточный край в XVII – нач. XX вв. (1640-1917): Историко-демографический почерк; отв. ред. А.Л. Нарочинцкий. М.: Наука, 1985. 260 с.
39. Кабузан В.М. Переселення українців у Далекосхідний край в 1850-1916 рр. // Український історичний журнал. 1971. №2. С. 65-70.

40. Кауфман А.А. Сибирское переселение на исходе XIX века : историко-статистический очерк С-Петербург : Типография В. Киршбаума, 1901. 103с.
41. Кузьминська О. К. Переселення селян Подільської губернії на Схід (кінець XIX – початок XX ст.) // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С.188-190.
42. Липин. А.М. Переселения украинцев в Западную Сибирь и земские учреждения во второй половине XIX – начале XX в. // Актуальные вопросы истории Сибири. Вторые научные чтения памяти профессора А.П. Бородавкина 6-7 октября 1999 года: Материалы конф. Барнаул: Из-во Алтайского ун-та, 2000. С.300-305.
43. Липин А.М. Проблемы украинских переселений в Западную Сибирь в современной отечественной историографии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://new.hist.asu.ru/biblio/borod1/81-87.html>
44. Лобода И.С. Аграрное перенаселение на Левобережной Украине в конце XIX столетия (По материалам Полтавской и Черниговской губерний) // история СССР. 1958. №5. С. 137-143.
45. Макарова О.В. Міграційні потоки через російсько-австрійський кордон в межах Подільської губернії в кінці XIX – на початку XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2004. Т.12. С.307-324
46. Макарова О.В. Еміграційний рух європейського населення Подільської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т.15. С.397-415.
47. Макарова О.В. Селянське господарство подолян-переселенців удома і в місцях нового оселення (кінець XIX – початок XX ст.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.4. С.271-288.
48. Маханова А.О. К истории расселения украинцев в Уральской и Тургайской областях в конце XIX – начале XX вв. – [Електронний ресурс].

– режим доступу:

http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Istoria/72407.doc.htm

49. Махотін О.А. Переселення подолян в межах Російської імперії у післяреформенний час (1861-1917 рр.) // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: б.в., 1995. С.186-188.
50. Мельник Е.М. Переселення подолян в Сибір і на Далекий Схід (друга половина ХІХ – ХХ ст.) // АСАДЕМІА на пошану професора Л.А. Коваленка; Історичні дослідження. Кам'янець-Подільський: б.в., 1997. С.130-132.
51. Мельник Е.М. Еміграція подолян в інші країни світу (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1997. Т.1 (3). С.240-244.
52. Мицюк О. Переселення та українство (відбиток з тижневика «Сніп») / О. Мицюк. Харків: Печатне Діло, 1912. 16 с.
53. Мицюк О. Про переселення на Амур та в Уссурійський край К.: б.в., 1908. 32с.
54. Нечитайло В.В. Кам'янець-Подільські селяни-переселенці на Зеленому Клину // Кам'яничина в контексті історії Поділля. Науковий збірник. Кам'янець-Подільський: б.в., 1997. Т.2. С.39-40.
55. Оболенский В.В. Международные и межконтинентальные миграции в довоенной России и СССР. М.: Изд. ЦСУ СССР, 1928. 138 с.
56. Погребінська І.М. Правове та економічне становище євреїв в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. 1996. №4 С. 120-128.
57. Погребінська І. Смуга осілості // Євреї в Україні: Історія, культура, традиції. Збірник статей / Ред. кол.: І.Ф. Курас (голова), О.В. Заремба, О.Б. Беренштейн та ін. К.: б.в., 1997. С.60-67.

58. Погребинський О. Столипінська реформа на Україні. Харків: Пролетар, 1931. 128 с.
59. Пустоход П. Демографічні особливості людності України наприкінці ХІХ та на початку ХХ віку // Праці Демографічного інституту: Демографічний збірник / За ред. акад. М.В. Птухи. Київ, друкарня УАН, 1926. Т.ІV. 66 с.
60. Раздорский А. Обзоры губерний и градоначальств Малороссии, Новороссии, Подолии, Волыни и Слободской Украины 1870-1916 гг. как исторический источник // Київська старовина: Науковий історико-філологічний журнал. К.: Журнал Київського славістичного ун-ту, 2010. №1. С.110-120.
61. Раздорский А.И. Памятные книжки Подольской губернии (историко-библиографический обзор) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство: зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. Вип. 2. С. 374-388.
62. Сченко С. Статистические очерки Подоли – Каменец – Подольск: б.в., 1906. 47 с.
63. Скляр Л.Ф. Переселение и землеустройство в Сибири в годы столыпинской аграрной реформы Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. 588 с.
64. Тихонов Б.В. Переселения в России во второй половине ХІХ в. По материалам переписи 1897 г. и паспортной статистики. М.: Наука, 1978. 214 с.
65. Тихонов Б.В. Переселенческая политика царского правительства в 1892-1897 гг. // История СССР. 1977. №1. С.109-120.
66. Гудоряну Н.Л. Очерки российской трудовой эмиграции периода империализма (в Германию, Скандинавские страны и США). Кишинев: Штинца, 1986. 312 с.
67. Турчанинов Н. Итоги переселенческого движения за время с 1896 по 1909 гг. Издание переселенческого управления СПб.: б.в., 1910. 85 с.

68. Турчанинов Н. Итоги переселенческого движения за время с 1910 по 1914 гг. (включительно). Издание переселенческого управления Пг.: б.в., 1916. 81 с.
69. Хелимский Е.И. Переселенческое движение и формирование украинской диаспоры в Кыргызстане (60 – 90-е годы XIX века) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=72256> .
70. Эмиграция в Канаду. СПб.: Издание редакции журнала «Поездки за границу», 1907. 10 с.
71. Якименко Н.А. Аграрные миграции в России (1861-1917 гг.) // Вопросы истории. 1983. №3. С. 17-31.
72. Якименко М.А. Крах переселенської політики царизму в 1906-1913 рр. // Український історичний журнал. 1976. №7. С.41-50.
73. Якименко М.Я. Міграції українського селянства (1861-1905 рр.) // Український історичний журнал. 1982. №9. С. 61-71.
74. Якименко М.А. Організація переселення селян з України в роки столипінської аграрної реформи (1906-1913) // Український історичний журнал. 1974. №7. С.32-42.
75. Якименко Н.А. Переселенческая политика царизма и крестьянский поземельный банк // Вопросы истории СССР. Харьков: б.в., 1986. №31. С.106-113.
76. Якименко Н.А. О социальном составе крестьян-переселенцев в России 80-х годов XIX – начала XX века // Отечественная история. Москва, 1993. №1. С.174-181.
77. Якименко Н.А. Организация переселения крестьян с Украины на Дальний Восток (1883-1901) // Вопросы истории СССР. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 31. Харьков: б.в., 1988. С. 110-117.
78. Якименко Н.А. Советская Историография переселения крестьян в Сибирь и на Дальний Восток (1861-1917) // История СССР. 1980. №5. С. 91-104.

79. Якименко Н.А. Участие подольских крестьян в миграционных движениях на Украине (1861-1917 гг.) // Материалы VI Подольской историко-краеведческой конференции. Каменец-Подольский: б.в., 1985. С.21-22.
80. Якименко М.А. Чисельність подільських селян-переселенців до Азійської Росії Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Студії Кам`янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. Кам`янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т.1. С.309-318.